

Pedagógusszervezetek és -mozgalmak Magyarországon a 19. században

A pedagógustársadalom különböző rétegeinek és csoportjainak szervezkedése úgyszólván egyidős a modern, polgári jellegű közoktatás kezdetével és fokozatos kiépülésével.

Az iskola körüli munkamegosztás hazánkban is életre hívta az egyházi szolgálattól lassan elkülönülő, a tanítással hivatásszerűen foglalkozó pre-értelmiségi réteget, amely anyagi és szellemi viszonyainak rendezési szándékával és önazonosságát keresve szükségképpen jutott el érdekeinek tudatos kifejezéséig és az összefogáson alapuló közös fellépésig. Ezt a spontán folyamatot a 18. század utolsó harmadától nálunk is központi, állami rendelkezések – elsőként az 1777. évi Ratio educationis – szabályozták és gyorsították.

E kettős – „alulról” és „felülről” motivált – indíttatás a kiegyezést követően került időszakos összhangba. A polgárosodó társadalom alapvető szükségletei közé sorolt, elemi érdekének számító közoktatás fejlesztése egybecsengeni látszott a magyar pedagógustársadalom különböző rétegeinek szükségleteivel és törekvéseivel. Az életviszonyok törvényi szabályozása és az érdekek egyre szervezettebb képviselése, ha súlyos konfliktusok közepette is, egy cél felé mutatott: az ország szellemi, gazdasági és társadalmi felemelkedését szolgáló modern – nemzeti és polgári jellegű – közoktatás megteremtésére. Ebben az időszakban gomba módra szaporodtak – az oktatási rendszer és a pedagógus-társadalom gyorsuló differenciálódásához igazodóan – a különféle szakmai szervezetek és fórumok. Ugyanakkor, szinte a kezdetektől, erőteljes törekvések célozták e sokféleség egységét, a közös fellépést legalább egy-egy intézménytípus, de olykor a közoktatási rendszer és a pedagógustársadalom egésze érdekében.

*

A 18. század végéig „olyan alárendelt, korlátozott, anyagilag szegényes állapotban sínylődtek a tanítók – olvashatjuk *Peres Sándornak* a tanítóegyletek történetét feldolgozó munkájában –, hogy mint a jobbágyokat, őket sem tartotta méltónak senki a testületé aláculásra... Ki merészelt volna még csak gondolni is arra, hogy az iskolák dolgában a tanítók szavaít meghallgassa, amikor ott voltak a papok, az egyház juhainak pásztorai, a tudomány kizárólagos tulajdonosai, a templom és az iskola szolgálainak feltétlen urai?” (1)

Ezen a kiszolgáltatott és megalázó helyzeten az 1777. évi Ratio educationis rendelkezései ütöttek először rést, amikor is előírták, hogy a tankerületi felügyelők – a felső tanügyi rendeletek kihirdetése végett – kötelesek a tanítókat időnként gyűlésre összehívni. Ezen alkalomszerű összejövetelek jelentették a tanítók rendszeresebb találkozásainak, szervezett együttlétének a kezdetéit. Hogy ez a lehetőség találkozott a tanítóság társkereső igényével, szakmai önállósodási törekvéseivel, mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint az első – Kishonton megalakított – magyarországi tanítóegyesület története. „Az elnyomott, földhözragadt nép anyagi és szellemi javát – Pestalozzi szellemében – a nép nevelésével biztosítani akaró szervezkedést az evangélikus egyházi hatóság 1815-ben betiltotta, mert a tanítóegyesület a tanítók önállósítására törekedett.” (2) Hasonló sorsra jutott a *Tessedik Sámuel* szellemében a helyi tanítóság szakmai, erkölcsi és anyagi érdekeinek képviselőtére 1804-ben megalakított szarvasi tanítóegyesület is, amelyet 1811-ben –, „a népiskolákat fenntartó egy-

házak autonóm jogkörét” sértő volta s „egyes tanítók képzelt vagy valódi sérelmes ügyeinek tárgyalása miatt” – a kerületi esperes önkényesen beszüntetett. (3)

A tanítóegyesületi mozgalom – a reformkor szellemiségének jegyében – az 1830-as évektől kapott új erőre. Az 1840-es évek elején az ország különböző vidékein – így például a többi között Pesten, Sopronban, Borsod és Bihar vármegyében – 15 tanítóegyesület tartottak számon. Hatását és majdani jelentőségét tekintve kiemelkedik közülük a pesti evangélikus tanárok szakmai szervezkedése. Részben körükből indult ki – *Schedius Lajos* kezdeményezésére, majd *Ney Ferenc* támogatásával – a feltehetően 1843-ban létrehozott Magyar Nevelési Társulat terve, amely 1848 tavaszán újjászervezve fontos szerepet játszott a forradalmi átalakulásban, az első egyetemes tanítói gyűlés összehívásában. A társaság lelke ekkor már az a *Tavasi Lajos*, aki 1846-ban és 1847-ben (Pesten, illetve Sopronban) megszervezte a két protestáns hitfelekezet tanárainak együttes közgyűlését, s tájékoztatásukra és összefogásukra kiadta a Nevelési Emléklapokat. 1848-ban – *Ney Ferenc*cel és *Lázár Mihállyal* együtt – kidolgozta egy országos és egységes pedagógusszervezet, a „Magyar Nevelési Társaság” alapvonalait és az egyik kezdeményezője volt annak, hogy az 1848 nyarán Pesten szervezett harmadik „protestáns tanár tanácskozás” az első magyarországi egyetemes tanítógyűléssé, az első nevelésügyi kongresszussá alakuljon át.

„Az erők és célok egyesítésének” jegyében tanácskozó egyetemes gyűlés a magyar oktatásügy egészének polgári és nemzeti átalakítását tartva szem előtt, tüzetesen megtárgyalta a „vezéreszműit” választott tanszabadság elvi és gyakorlati kérdéseit, a különböző nevelési és oktatási intézmények helyzetét, tartalmi és szervezeti fejlesztésük elveit, valamint a tanügyigazgatás korszerűsítését. Az egyes intézménytípusok fejlesztése kapcsán – a kisdedővő intézetektől az egyetemig terjedően – behatóan foglalkoztak a tanítók és a tanárok anyagi, erkölcsi és szakmai önállóságának, biztonságának a kérdéskörével. Azt követelték, hogy a tanárok „stá-

tushivatalnokok” legyenek, tehát méltó fizetésükről, nyugdíjukról az állam gondoskodjék, hasonlóképpen rendszeres szakmai tájékoztatásukról is. A tanítógyűlés egyik legfontosabb határozata az volt, hogy a tanítók, tanárok véleményének meghallgatása nélkül – az oktatásügy bármely szintjén – ne születessék az iskolát érintő elhatározás, döntés. Ennek megfelelően ahhoz is ragaszkodtak, hogy a pedagógusok képviseltessék magukat a tanügyigazgatás helyi, regionális és országos intézményeiben, szervezeteiben. A tanítógyűlés ezáltal a magyar közoktatás modernizációjának egyik fontos állomása volt. Még akkor is, ha álláspontja és határozati javaslatai majd csak közel két évtized múltán, a kiegyezést követően befolyásolhatták érdemben a magyar iskolarendszer fejlődését. (4)

A közbülső évtizedekben, az önkényuralom éveiben kettős arculatát mutatta a tanító- és tanáregyesületi mozgalom. Egyfelől a passzív rezisztencia álláspontját képviselte a központi rendelkezések által előírt, kötelező tanítógyűlésekkel szemben, másfelől viszont – különösen az 1860-as évek oldottabb légkörében – saját szakmai és egzisztenciális érdekeinek képviseletét, az összefogás lehetőségét kereste és találta meg, még a hitfelekezeti keretek között is, a rendszeres szakmai találkozásokon, tapasztalatcseréken.

Az olykor mozaikszerű, összehangolatlan, többnyire szükséztű rendelkezések arra utalnak, hogy a pedagógusok életviszonyainak sürgető rendezése nem volt megoldható sem a hagyományos keretek között, sem a csupán töredékeikre kiterjedő, részleges szabályozás által. A tanító- és tanárszervezetek erősödő követeléseit és a mind gyakrabban emlegetett nemzetközi példák egyaránt átfogó megoldását, az iskolai tevékenység közszolgálati jellegének elismerését és az ehhez kapcsolódó állami garanciák megteremtését sürgették.

Olyan események voltak ezek, amelyekre az 1867 után újjászerveződő magyar közoktatásban alapozni lehetett.

*

A magyar iskolaügynek a népoktatási törvénnyel megalapozott eötvösi reformja szerves és fontos alkotóeleme volt a kiegyezéssel meginduló gazdasági, társadalmi és politikai változásoknak; alapvető feltétele és egyik meghatározó tényezője is egyben a következő évtizedek gyorsuló ütemű fejlődésének. (5)

A népoktatási törvény szerves folytatását és sajátos szintézisét jelentette az előző évtizedek oktatásfejlesztési és -szabályozási törekvéseinek. Ugyanakkor világosan tükröződőtt benne a társadalmi-gazdasági rendszerváltással szükségképpen együtt járó paradigmaváltás. A törvény a nemzeti keretek között kibontakozó polgári átalakulás új művelődési szükségleteihez és igényeihez igazodó, liberális elveken nyugvó rendezése volt a modern közoktatási rendszer alapját jelentő népiskolai oktatás kérdéseinek. Biztonsággal épülhetett rá, illetve kapcsolódhatott hozzá a következő évtizedekben a középiskola (1883), az ipari és kereskedelmi tanoncoktatás (1884), a kisdédová (1891), valamint a felsőoktatás (1872, 1912) reformja, törvényi szabályozása. (6)

A népoktatási törvény alapelve s egyben kiinduló tétele az állampolgári szabadság és az állami felelősség liberális értelmezésén alapuló tankötelezettség, illetve az azt ellenpontosító tanszabadság. Mindebből egyenesen következett az iskolaállítás és -fenntartás szabadsága, továbbá az anyanyelvű népoktatás törvénybe iktatása. A törvény meghatározta az egységes népoktatási rendszer intézménytípusait, korszerűsítette az oktatás tartalmát, illetve az ezt megtestesítő tantárgyak körét; előírta a tartalmi modernizáció tárgyi és személyi feltételeit és lerakta a korszerű tanügyigazgatás alapjait.

A tanítókról szóló fejezet megszabta a képesítési feltételeket, a tanító alkalmazásának eljárásait és – igaz, csak a községi és az állami iskolákra nézve – a tanítók fizetésének mértékét és módját, valamint a betegség vagy öregség miatt munkaképtelenné vált tanítók, illetve az elhunytak családtagjai segélyezésének módját. A törvény ezen előírásai a következő évtizedekben – közvetett módon – a felekezeti iskolafenntartók magatartását s így a felekezeti tanítóság életviszonyait is kedvezően befolyásolták.

A törvény csupán a községi nép- és polgári iskolai tanítókat kötelezte arra, hogy tanterületenként tanítói testületeket, illetve járási köröket alkossanak. A járási körök évente kétszer, az egész testület pedig évenként volt köteles tanítói értekezletre egybegyűlni. Megjegyzendő, hogy ez a rendelkezés kezdettől inspirálta az egyházi hatóságokat, de a felekezeti tanítóságot is saját tanítóegyleteik meg- vagy újjászervezésére. A felekezeti tanítók pedig nemegyszer kezdeményezték – többnyire egyházi hatóságaik ellenében – a „hitfelekezetek nélküli”, közös tanítóegyletek megalakítását. Ezek az így szerveződő testületek, egyesületek jelentették aztán a következő években, évtizedekben a tanítóság szakmai szervezkedésének bázisát és szervezeti kereteit.

A modern polgári közoktatás megteremtése, a színvonalas és eredményes iskolai munka igénye fokozott figyelmet és törődést követelt az oktatási-nevelési intézményekben foglalkoztatott tanítók, tanárok iránt. Az egyes intézménytípusok működését szabályozó későbbi törvényekben, amint ezt a népoktatási törvény esetében is láthattuk, megjelentek az adott intézményben foglalkoztatott pedagógusok alkalmazására, munkaviszonyára, fizetésére, képzettségére és szakmai tevékenységére vonatkozó előírások. Ám ezek az olykor mozaikszerű, összehangolatlan, többnyire szűkszavú rendelkezések arra utalnak, hogy a pedagógusok életviszonyainak sürgető rendezése nem volt megoldható sem a hagyományos keretek között, sem a csupán töredékükre kiterjedő, részleges szabályozás által. A tanító- és tanárszervezetek erősödő követelése és a mind gyakrabban emlegetett nemzeti példák egyaránt átfogó megoldását, az iskola tevékenység közszolgálati jellegének elismerését és az ehhez kapcsolódó állami garanciák megteremtését sürgették. (7)

Az első lépés ezen a téren „a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kisededóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról” szóló 1875. évi XXXII. törvénycikk volt. A törvény az iskolák jellegére való tekintet nélkül állapította meg a jogosultság feltételeit, a végkielégítés, illetve a nyugdíjazás eljárásait, az özvegyekről és az árvákról való gondoskodás módozatait és mértékét. A „nyugdíjakkal és segélypénzekkel” kapcsolatos feladatok ellátására a törvény „országos nyugdíj- és gyámintézet” állítását rendelte el.

Az 1891. évi XLIII. tc. – az 1875-ös törvény módosításával – egyrészt kibővítette a nyugellátásra és gyámoltásra jogosultak körét a gyarapodó új intézmények, emberbaráti intézetek, kereskedelmi és ipari iskolák stb. tanítóival, másrészt az előző rendelkezésnél kedvezőbb állapotba állapította meg a folyósítható nyugdíj, illetve segély mértékét. A korábbi társadalmi kezdeményezések eredményeit is legitimálva, a törvény – a nyugdíjalap terhére – tanítói árvaházak létesítését rendelte el. Az 1894. évi XXVII. tc. a nyugdíjazás és az ellátás intézményét a középiskolák, valamint a jogakadémiák tanáira is kiterjesztette, az erre a feladatra létrehozott újabb országos nyugdíj- és gyámintézet terheit pedig a hozzájárulók – az iskolafenntartók, a tanárok, a tanulók és az állam – között „méltányosan és igazságosan” kívánta megosztani. Az 1914. évi XXXVI. tc. – az állami alkalmazottakra vonatkozó új, kedvező nyugdíjtörvény hatására – „a nem állami tanárookra” s azok özvegyeire és árváira is érvényesnek mondta ki az eddigi szabályozásokat. Ezzel a kisededóvóktól az akadémiaikig terjedően – egy meghatározott, bár sokak által kifogásolt színvonalon – teljessé vált a nyugdíjellátás és segélyezés szociális intézménye.

Az évtizedeken át jogosnak elismert tanítói panaszok orvoslását és az egységes közalkalmazotti státus megteremtését kísérte meg az 1893. évi törvénycikk „a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről”. A törvény eltörölte a különböző fenntartású iskolák tanítói között eddig fennállt különbségeket, s egységesen – de változatlanul az addigi, joggal nehezményezett, alacsonyabb szinten – szabályozta a tanítók díjazására vonatkozó előírásokat. A felekezeti iskolák tanítóinak fizetés-kiegészítését szolgáló államsegély révén ugyanakkor megnövelte az állami beleszólás lehetőségét a felekezeti iskolafenntartók tanítóválasztásába, illetve az iskola tevékenységébe. Ezt a szándékot vitte tovább az 1907. évi XXVII. törvény a községi és hitfelekezeti tanítók járandóságairól. A törvény egységesen és méltányosnak tűnő módon állapította meg a tanítói fizetéseket, kidolgozta a pótlékok ösztönző rendszerét. A községi és a felekezeti iskolák megnövekedett költségeinek kompenzálását szolgáló államsegély igénybevételének törvénybe iktatott lehetőségével azonban újraszabályozta a nem állami iskolák jogviszonyait, erősítette a közvetlen állami beavatkozás lehetőségét – mindenekelőtt – a nemzetiségi iskolák életébe, nem is rejtett magyarosítási szándékkal. Hozzá kell fűznünk azonban, hogy a tanítói és a tanári fizetések és a nyugellátás, tehát a pedagógusok szociális körülményeinek itt bemutatott törvényi rendezése lényegesen elmaradt a pedagógustársadalom elvárásaitól, jogos igényeitől, illetve a szakmai fórumokon oly gyakran felemlgetett európai színvonalától.

Eötvös a népoktatási törvény egységes értelmezésében, egyöntetű végrehajtásában nagy szerepet szánt a tanítói testületeknek. (8) A községi iskolák tanítóinak összefogására hivatott megyei testületek megalakítása azonban különböző hátráltató tényezők, főképpen a földrajzi szétszórtság és a közlekedési nehézségek következtében országszerte elhúzódott. A tanfelügyelők ugyanakkor – több tankerületben is – a felekezeti különbség nélkül szervezett járási körök megalakítását szorgalmazták. Az első szervezkedésekkel párhuzamosan, mintegy a veszélyesnek vélt állami befolyás ellensúlyozására, megélénkül egyes, már korábban létrehozott felekezeti tanítóegyletek tevékenysége, sőt – főleg a katolikus tanítók összefogásával – újak is alakultak.

A tanítóegyletek szakmai önképzésére és tapasztalatcserére serkentő funkciója mellett már az első felhívásokban megfogalmazódott a gazdasági-érdekvédelmi szerep is: „anya-

gi helyzetünk emelésén, mely ránk nézve szint oly fontos, mint a szellemi, melynek érdekében azonban még mit sem tehetünk, csakis nagy megyei egyletek által lendülhetünk.” (9) Ebben az időszakban „alázatos kérvények” sora született – a képviselőházhoz vagy a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez címzetten – „a néptanítók fizetésének emelése és nyugdíjaztatása tárgyában”. Hangsúlyozták azt is, hogy a törvény nem tiltja „felekezet nélküli” megyei egyletek alakítását, sőt szellemével erre ösztönöz. A szélesebb körű, országos összetartozás igénye és szándéka motiválta a magyar néptanítók százait a magyarországi néptanítók 1870. augusztus 15–18-án Pesten megrendezett első gyűlésén. „Itt az ideje, hogy mi is követeljük jogainkat, (...) itt a hely, hogy fennen hangoztassuk önállóságunkat, függetlenségünket és [az] ennek elérésére tett indítványt, miszerint tanító-egyletekké egyesüljünk, én is célravezetőnek tartom” – jelentette ki, sokak véleményét tolmácsolva, a gyűlés egyik felszólalója. (10)

Az első egyetemes tanítógyűlést követően 1870 őszén sorra alakultak a megyei tanítóegyletek; kevés kivétellel felekezeti különbözőség nélkül. A megyei egyletekben a „kötelezett tagok” (ti. a községi tanítók) számát lényegesen meghaladta az „önkéntes” tagok aránya. (Somogy megyében például ez az arány 1:2 volt.) A megyei tanítóegyletek alakuló ülésén – a tanfelügyelők iránymutatása szerint – a szakmai szempontok domináltak: „az egylet célja az önképzés előmozdítása, eszmecserék, értekezletek és közkönyvtárak állítása által”. Ebben a szellemben zajlottak le, többnyire igényes szakmai színvonalon, napirendre tűzött „tételek” elméletileg megalapozott, gyakorlatias megközelítéssel s nagy aktivitást kiváltó, kollektív feldolgozásával a járási tanítókörök ülései is.

Egyre erőteljesebben kaptak hangot ugyanakkor a tanítószáz anyagi követeléseit. Az első viták a tanítói segélyalap körül bontakoztak ki, ez a kérdés azonban többnyire megosztotta a résztvevőket. Az anyagi áldozatvállalás ellen tiltakozva sokan az állam felelősségét és köteleltségmulasztását tették szavá. A megyei és a járási tanítóegyletek megalakulását és életképes működését azonban nemcsak az elkerülhetetlen helyi súrlódások és az anyagi kérdések olykor kicsinyes kezelése nehezítette. A tanítóegyletek működését szabályozó 1872-es miniszteri rendelet a szakmai feladatokat állította előtérbe, iránymutatásai – kiemelten is – az érdekvédelmi funkció korlátozását, háttérbe szorítását sugallták.

Ezekben az években egyébként a magyarországi tanítómozgalom fejlődését hosszú időre meghatározó események játszódtak le, amelyek közvetlen hatással voltak a helyi szervezkedésekre és a mozgalom tartalmának, jellegének további változásaira. A sokféle létrejött tanítóegyletek országos összefogásának gondolata, amint fentebb említettük, már a magyarországi néptanítók 1870-es, első egyetemes gyűlésén megfogalmazódott. Ennek a célnak a gyakorlati megvalósítása érdekében javasolta *Rill József*, a Budai Tanítóegylet elnöke az egyletek országos szövetségbe tömörítését. A vidéki lapokban is közzétett felhívása nyomán 1872 augusztusában 54 tanítóegylet képviselői jelentek meg az alakuló ülésen, s közülük harminchatan írták alá a szövetség szerveződési okmányát. A szövetség radikálisabb programját magukévvá tevő tanítócsoporthoz ezt követően több helyütt szembekerültek mérsékeltabb, az egyletek célját csupán önképzésre, tapasztalatcsere-re korlátozni kívánó társaikkal. Ez országsszerte tovább nehezítette a megyei tanítóegyletek szervezését és tevékenységét.

A tanítómozgalom céljait érintő viták végére az 1874-es esztendő tett pontot. A belügyminiszter – a Rill ellen 1873-ban megindított kultuszminisztériumi hajsza betetőzőseképpen – betiltotta a Magyarhoni Tanítóegyletek Országos Szövetségét. Ez az intézkedés, amely része volt a párizsi kommünt követő munkásmozgalom-ellenes – sőt mindenféle gyanúsnak minősített, ellenzéki jellegű szervezkedéssel leszámoló – belpolitikai intézkedéseknek, erőteljesen befolyásolta a magyarországi tanítómozgalmak további fejlődési irányát és politikai karakterét. Az intézkedés nyomán a tanítói közvéleményben elcsendesedtek a korábbi évek gyakran oly heves közoktatás-politikai tárgyú vitái és a tanítók életkörülményeinek rendezését célzó követelések. (11)

A tanítóegyletek tevékenységének „konszolidálódását”, a járási körök és a megyei önképző- és segélyegyletek rendszeres és előírászerű tevékenységét 1874-től követhetjük nyomon. Az egyleti tevékenység számos helyen igen magas szakmai színvonalon folyt, s jelentős mértékben hozzájárult a tanítóság felkészültségének és szakmai szemléletének átférfálásához, a népoktatási törvény és a népiskolai tantervek által támasztott új, magasabb pedagógiai és tantárgyi követelmények el- és befogadásához. Az anyagi természetű viták azonban a későbbiekben – különösen az 1875-ös nyugdíjtörvényt követően – ismételten fellángoltak, és ideig-óráig a már kialakult szervezeti kereteket is szétzilálták. Általában is, de különösen a járási, kerületi egyletek tevékenységére az volt a jellemző, hogy sorsuk alakulása egyes személyekhez, lelkes tanítócsoporthoz kötődött, akiknek aktivitása vagy személyes sérelmek okozta elkedvetlenedése, visszahúzó-dása nagy mértékben befolyásolta e csoportok helyzetének alakulását. Ez a megállapodás az 1870-es években nagy számban létrejött felekezeti tanítóegyletek tevékenységére is érvényes.

Peres Sándor 1894-es adatokra támaszkodó összesítése szerint egyébként Magyarországon ebben az időben 14 országos és 280 helyi tanítóegyesület, illetve -egylet működött. Ez utóbbiak közül 83 általános, azaz „felekezet nélküli”, 197 pedig felekezeti volt (98 római katolikus, 39 evangélikus, 37 református, 14 görögkatolikus és 9 görögkeleti). Peres további 27 olyan egyesületről közölt még adatokat, amelyek korábban évekig működtek, de időközben megszűntek. (12)

A hazai tanítómozgalom dualizmuskori történetében sajátos szerepet töltek be a néptanítók ún. „egyetemes gyűlései”. (13)

Közülük az 1870. évi első, amint erre már korábban utaltunk, az 1848-as tanítógyűlés örökösének vallotta magát. A tanácskozás – Eötvös intencióinak szellemében a közoktatás egészében gondolkodva – a népoktatás minden lényeges kérdésében, így természetesen a tanítóság szellemi, erkölcsi és anyagi helyzetét illetően is hallatta szavát. A tanítóság összefogása érdekében sürgette a járási és a megyei tanítóegyletek mielőbbi megalakítását és kezdeményezte országos összefogásukat. A kísérlet elutasító fogadtatása a kormányzati körök részéről azonban ezt a tervet csaknem egy évtizedre levetette a napirendről.

Az 1874. évi második egyetemes tanítógyűlés a fegyelem és a lojalitás jegyében zajlott. A fórumot jórészt szakmai – pedagógiai és didaktikai – kérdések uralták. A tanítók anyagi helyzetével foglalkozó egyetlen témát („a néptanítók nyugdíjazása és özvegyeik, árváik gyámolítása”) azzal a figyelmeztetéssel bocsátották vitára, hogy „bár a tanítók helyzete rossz, de nem lehet – úgymond – túlkövetelésekkel előállni és (...) a tanítók személyét és állását érintő kérdéseket előtérbe tolni”. (14) Ezt a magatartást méltányolta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos lapja, amikor is a tanítógyűlés eredményeiről szólva megállapította: „Nem nyilvánultak itt azok a túlvitt követelések, melyek azt árulnák el, hogy a tanítók túlbecsülik magukat, s érdemeikről ámuldozva elfelejtenék azon áldozatok súlyos voltát, melyeket az ország és az egyházak a teljes értékében felfo-

A századforduló táján kieleződő társadalmi és politikai feszültségek tették nyilvánvalóvá, hogy a pedagógustársadalom súlyosbodo és megoldatlan problémái immár nem kezelhetők a liberális jogállamiság és a steril szakmaiság hagyományosnak számító keretei között. A korlátozott lehetőségektől béklyózott – és politikai fenntartásoktól is befolyásolt – állami szándékok és az évtizedről évtizedre prolongált rendezési ígéretek halogatása ezen a téren is szembetalálkozott a jogos és egyre türelmetlenebb társadalmi igényekkel és követelésekkel.

gott népnevelés ügyének hoztak.” (15) Ezen a gyűlésen született viszont korszakos határozat a Magyarországi Tanítók Eötvös Alapjának létrehozásáról.

A tanítói közvélemény nyomása azonban új, más hangsúlyokat adott az 1878-ban megtartott harmadik egyetemes tanítógyűlés vitáinak. A fő téma „az országos egyesülés”, a magyarországi tanítóegyletek országos szövetségének mint a tanítóság és a népoktatás „szempontjait” akár a kormányzattal szemben is vállalni és védeni tudó érdekképviseleti szervezetnek a létrehozása volt. Ebben az összefüggésben került napirendre a népiskolai törvény revíziójának kérdése, kétségtelenül erőteljesen nacionalista, nemzetiség-ellenes felhangoktól kísérve. A tanítógyűlés elfogadta a Magyarországi Népnevelő Egyletek Szövetségének alapszabályait abban a reményben, hogy az a szétszórta működő tanítóegyletek közös fellépését, a tanítóságnak a tanügyi politikában való folyamatos jelenlétét szolgálja. A megválasztott végrehajtó bizottság azonban hiába terjesztette fel ismételtén a szövetség alapszabályát miniszteri jóváhagyásra. Trefort a tanítók szervezkedésének, politikai jellegű fellépésének még a gondolatát is elutasította, mondván, hogy „a szövetség nemcsak tanügyi, hanem policziális ügy is”. „Nagyon szeretem, ha a tanítók bizonyos mérvben a politikával is foglalkoznak – fűzte hozzá egy parlamenti interpellációra adott válaszában, 1878. október 17-én –, de mennél többet tanácskozik a tanító, annál kevesebbet tanul és tanít.” (16)

A kultuszminiszter a következő évtizedben saját hatáskörében két ízben (1881, 1883) hívta össze a tanítógyűlést, amelyen a tanítóegyletek az általa eredetileg megszabott módon képviseltették magukat. Előrebocsátotta viszont azt, hogy a képviseleti gyűlés határozatai a tárcát semmire sem kötelezik. A szövetség végrehajtó bizottsága az 1878-as döntésekre hivatkozva opponálta és bojkottálta ezeket a gyűléseket. Ezt az álláspontot képviselte az 1886-ra összehívott képviseleti tanítógyűlés kapcsán a római katolikus püspöki kar is. A viták végül a tanítóság belső meghasonlásához, a mozgalom szétzilálódásához vezettek. (17)

Az 1890-es egyetemes tanítógyűlés – Trefort halála után – a 70-es évek mozgalmas gyűléseinek hangulatát idézte. Összehívását a vidéki tanítóegyletek valósággal kikényszerítették. Napirendjén önálló témaként szerepelt „a tanítói állás biztosítása s a tanítók szolgálati viszonyainak szabályozása”. A gyűlésen elfogadott határozatok kétségkívül hatással voltak a következő években született, a tanítóság életviszonyait javító állami intézkedésekre (ld. a korábban tárgyalt 1891., 1893. és 1894. évi szociális törvényeket). A tanítóegyletek országos szövetségének megalapítása azonban lekerült a napirendről, helyette a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának (MTOB) létrehozását határozták el, amely az egyetemes gyűlések összehívásán kívül – az ülések közötti időszakban – kapcsolatot tartott a vidéki egyletekkel.

A millennium jegyében szervezett – és a II. Nevelésügyi Kongresszus szakosztályaként üléselő – 1896. évi egyetemes tanítógyűlésnek már az előkészítő időszakában ünneprontási szándéknak minősültek a nevelők, mindenekelőtt a tanítóság élet- és munkakörülményeit érintő felvetések és javaslatok. Ez eleve meghatározta a tanácskozás témáit és légkörét, amelyen – főképpen – a népiskolák államosításának és a nemzetiségek elmagyarosításának kérdései uralták a napirendet, rendkívül feszült politikai viták kíséretében. A tanácskozás jelentős eredményének tekinthető viszont, hogy a Magyar Tanítók Országos Bizottságát az országban működő tanítóegyesületek szövetségén alapuló vezető testületnek nyilvánították. Feladatául szabták az együttműködés elősegítését, s ugyanakkor a helyi tanítóegyesületeket is az egymáshoz való közeledésre, nagyobb aktivitásra szólították fel. A bizottság a következő években valóban széles körű és rendszeres tevékenységet fejtett ki, váltakozó eredménnyel. Legnagyobb sikere az egyesületek közötti kapcsolat erősítése, ápolása volt. Az 1896-os gyűlésen született határozat a budapesti Tanítók Házának felállításáról, és ugyancsak ekkor határozták el a később jelentős szakmai és politikai szerepet vállaló ÁTOE-nek, az Állami Tanítók Országos Egyesületének a megalakítását is.

A tanítóegyletek, illetve az egyetemes tanítógyűlések által kezdeményezett intézmények és szervezetek közül talán a legjelentősebb – és a legmaradandóbb – a Magyarországi Tanítók Eötvös Alapja volt. (18) Előzményei az 1870-es tanítógyűlésre nyúlnak vissza, amelyen többen is tanítói segélyegyletek létrehozását javasolták. Ezt követően alakult meg elsőként a Budapesti Tanítók Segélyegyesülete. Az Eötvös Alapot – az 1874-es tanítógyűlés jóváhagyásával – mindössze 200 forintnyi alaptőkével *Péterfy Sándor* szervezte meg, aki tizenöt éven át, 1890-ig az alap elnöki tisztségét is betöltötte. Az Eötvös Alap szociális segínyt kínált tagjainak, illetve támogatást, internátusi ellátást továbbtanuló gyermekeiknek; árvaellátást, ingyenes ebédet, temetési segínyt a rászorulóknak, továbbá üdülöházakat és vendégházakat tartott fenn (az ún. Tanítók Házát Budapesten 1899-től, Kolozsvárott 1904-től).

Ezekben az évtizedekben egyébként sorra alakultak a különböző típusú nevelési-oktatói intézményekben dolgozó pedagógusok szakmai-érdekképviseleti szervezetei. Valamennyi közül elsőként, 1867-ben létesült a Budapesti Tanáregylet. 1868-tól Országos Középtanodai Tanáregylet, 1881-től Országos Középiskolai Tanáregyesület lett a neve; 1948-ban szüntették meg. Rendszeres évi konferenciái mellett igényes szakmai folyóirata, az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny révén is segítette tagjainak színvonalas tájékozódását, önképzését. (19) Az egyesület segélyalapot hozott létre, üdülőket (Balatonfüred, Mátraháza) és – Budapesten – tanári házat tartott fenn, ahol is a vidéki középiskolai tanárok gyermekei kollégiumi elhelyezést nyerhettek.

1869-ben jött létre az óvodai pedagógusok szakmai és érdekképviseleti szervezete, a Kisdednevelők Országos Egyesülete (1869–1946); folyóirata a Kisdednevelés (1879–1919, 1924–1944). 1886-ban alakult meg a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete (1886–1947), folyóirata a Magyar Tanítóképző (1898–1944); majd 1896-ban az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület (1896–1948), amely úgyszintén segélyalapot, tanári házat és kollégiumot működtetett és szakfolyóiratot adott ki (Polgári Iskolai Közlöny, 1897–1924; Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1924–1947). (20)

A felekezeti iskolák tanárai az 1900-as évek elején hozták létre saját – felekezeti jellegű – egyesületeiket: az Országos Református Tanáregyesületet (1902–1944), az Országos Evangélikus Tanáregyesületet (1907–1944) és a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületet (1907–1947). (21) Ez utóbbi Budapesten tanári házat és kollégiumot is tartott fenn.

A pedagógus szervezetek áttekintését a korszak jelentős szakmai-tudományos szervezeteinek említésével zárhatjuk. 1877-ben alakult meg a kérészéletű Paedagogiai Társaság (1877–1882), amely „a paedagogiai műveltség terjesztését” tekintette céljának. (22) Az 1891-ben alapított Magyar Paedagogiai Társaság (1891–1949), a magyar neveléstudomány exkluzív szervezete pedig eképpen határozta meg saját feladatát: „A paedagiának és segédtudományainak magyar nyelven művelése, a hazai közoktatásügy egész körében felmerülő elvi kérdéseknek tudományos jellegű tárgyalása, a paedagogia múltjának kutatása, a paedagogiai elvek népszerűsítése és teljesítése.” (23) A századforduló után rövid ideig létezett egy Magyar Pestalozzi Társaság is (1902–1904), amely a nagy – és hazánkban igen népszerű – pedagógus „családi és iskolai vezéreszméinek magyar nemzeti irányban leendő megvalósítására” törekedett. 1906-ban pedig megalakult az egyetemes pedagógia újabb irányzataihoz, a reformpedagógiákhoz kapcsolódó Magyar Gyermektanulmányozási Társaság.

*

Az itt bemutatott különféle szervezetek jelenítették meg a 19. század második felében a hazai közoktatás fejlődése nyomán jelentősen gyarapodó s mindinkább differenciálódó magyarországi pedagógustársadalom különböző rétegeinek és csoportjainak szakmai, erkölcsi és anyagi érdekeit. Tevékenységükből azonban – ritka kivételektől eltekintve – ekkor még hiányzott a társadalmi és politikai tudatosság, s ebből következően a szélesebb körű összefogás, a tervszerű együttműködés készsége.

A századforduló táján kiéleződő társadalmi és politikai feszültségek tették nyilvánvalóvá, hogy a pedagógustársadalom súlyosbodó és megoldatlan problémái immár nem kezelhetőek a liberális jogállamiság és a steril szakmaiság hagyományosnak számító keretei között. A korlátozott lehetőségektől béklyózott – és politikai fenntartásoktól is befolyásolt – állami szándékok és az évtizedről évtizedre prolongált rendezési ígéretek halogatása ezen a téren is szembetalálkozott a jogos és egyre türelmetlenebb társadalmi igényekkel és követelésekkel. Az „Élet alágyúrtje, a tanító, a legrababb magyar” – olykor hivatástudatával meghasonulva – lázadni kezdett. Tájékozódásuk, szervezkedésük, mozgalmuk – tanártársaikkal is egymásra találva – a társadalmi és politikai küzdelmek új dimenziói között, új alakot öltve jelent meg: a polgári radikalizmus és az osztályharcos szocializmus égisze alatt. (24) Ennek a század eleji folyamatnak a tetőpontját a Magyarországi Szociáldemokrata Párt befolyása alatt 1918-ban létrejött Magyarországi Tanítók Szakszervezetének a megalakulása jelentette, amely döntő szerepet vállalt az 1918-as és az 1919-es forradalmak közoktatás-politikai programjainak a kidolgozásában és végrehajtásában.

Jegyzet

- (1) Peres Sándor (1896): *A magyarországi tanítóegyesületek története*. Budapest. 17.
- (2) Uo. 19–20. A kezdetekre vonatkozóan Peres hivatkozott munkáján kívül ld. Kiss Áron (1881): *A magyar népiskolai tanítás története*. I. füzet. Budapest. Továbbá: Tóth Lajos (1969): *A szarvasi tanítóegyesületi mozgalom története, 1804–1968*. Szarvas. Arató Ferenc (1970): *A pedagógus mozgalom története*. In: *A Pedagógusok Szakszervezetének 50 éves története*. Szerk.: Toldy Sára. Budapest. 5–40.
- (3) Kristóffy György tanító protocollumát – Benka Gyula tanulmányai nyomán – idézi Tóth Lajos: i.m. 38–39.
- (4) Kelemen Elemér (1993): *A nevelésügyi kongresszusok története*. In: *VI. (Hatodik) Nevelésügyi Kongresszus*. Augusztus 25–28. Szerk.: Vargáné Fónagy Erzsébet. Budapest. 39–63., ill. az ott felhasznált, az 1–13. jegyzetekben közölt irodalom, főképpen Felkai László (1971., szerk.): *Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon. 1848–1948*. I–II. Budapest.
- (5) Vö.: Felkai László (1979): *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest. Schlett István (1987): *Eötvös József*. Budapest. Kelemen Elemér (1993): *A népoktatási törvény és forrásai*. In: *Eötvös József a művelődéspolitikus*. Budapest – Ercsi. 10–14. (Ercsi Eötvös Füzetek, 1.)
- (6) Részletesebben: Felkai László (1983): *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról*. Budapest. Mann Miklós (1993): *Kulturpolitikuskok a dualizmus korában*. Budapest. Kelemen Elemér (1994): *A magyar oktatási törvénykezés története. Problématörténeti vázlat*. In: Kelemen Elemér – Setényi János: *Az oktatási törvénykezés változásai. Hazai és nemzetközi áttekintés*. Szerk.: Balogh László. Budapest. (Bárczy István Könyvtár, 1.)
- (7) Ld. az 1868: XXXVIII. törvénycikket a népiskolai közoktatás tárgyában. IX. fejezet. A tanítókról. (133–147. szakasz). In (1976): *Eötvös József. Kultúra és nevelés*. Összegejt., szerk., az előszót és a jegyz. írta Mezei Mária. Budapest. 361–388., ill. 385–388.
- (8) Ld. Peres: I. m. 19–33., 148–302., 338–340. – továbbá Belicza József (1886): *Magyarországi tanítóegyletek statisztikája*. Budapest. A tanítóegyletek tevékenységéről szóló helytörténeti feldolgozásokból: Kelemen Elemér (1985): *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1869–1918*. Budapest. 121–131. Kotnyek István (1978): *Az alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig*. Zalaegerszeg. Regős János (1969): *Az elemi népoktatásügy Vas megyében. 1867–1890*. Szombathely. 117–122. Tóth Lajos: i. m. 41–156.
- (9) Felhívás a Somogy megyei néptanítókhöz. (1870) *Somogy*, 22. Elemy Sándor Somogy megyei néptanító felhívását (1870) a *Néptanítók Lapja*, 3. évf. 4. is közli. A Magyarországi Néptanítók Első Egyetemes Gyűlése (Pesten, 1870. aug. 15–18.) Pest, 1870. (Idézet: 21–22.) Tobak Benő hedrehelyi (Somogy m.) néptanító felszólalásának téziseit ld. még (1870): *Néptanítók Lapja*, 3. évf. 27. (VII. 7.)
- (11) Ld. Lantos István (1980): *A Magyarhoni Tanítóegyletek Országos Szövetsége (1872–1874)*. In: *Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből*. Szerk.: Mészáros István. Budapest. 169–184. Kelemen: i.m. (1985) 121. 131.
- (12) Peres: i.m. 130–186.
- (13) Uo. 152–170., továbbá Felkai László (1983): *A néptanítók egyetemes gyűlései*. In: *Neveléstörténeti dolgozatok*. 179–217.
- (14) Felkai: i.m. 183.
- (15) Bihari Péter (1874): *A II. egyetemes tanítógyűlés eredményei*. *Néptanítók Lapja*, 7. évf. 229. Idézi: Felkai: i.m. 189.
- (16) *Az 1878. évi október 17-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XV. köt. Budapest. 1880. 202–203. Idézi: Felkai: i.m. 189.

(17) Vö.: Peres: I. m. 156–170.

(18) Az Eötvös Alap 1921-ben egybeolvadt a Magyarországi Tanítók Árvaházi Egyesületével; tagsága az 1920-as években meghaladta a négyezret. 1945. május 28-án – elnökségi határozattal – minden vagyonával beleolvadt a Pedagógusok Szakszervezetébe.

(19) Jáki László (1993): Az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny (OKTK). In: *Vivestől Kodályig. Neveléstörténeti évfordulók 1992*. Szerk.: Balogh László. Budapest. (Neveléstörténeti füzetek, 12.)

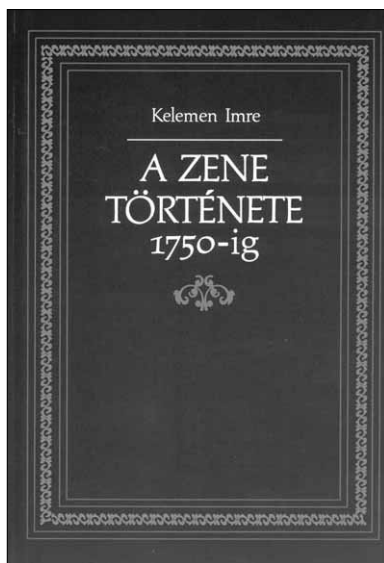
(20) Havas István (1935): *Egy évtized a polgári iskolai küzdelmek élén*. Budapest. Deák Gyula (1942): *Polgári iskolai írótanárok élete és munkái*. Budapest.

(21) Lapjaik: Protestáns Tanügyi Szemle (1927–1944), Magyar Középiskola (1908–1944).

(22) A Paedagogiai Társaság elnöke Szatmáry Károly (1877–1879), majd Molnár Aladár (1879–1882), alelnökei Zirzen Janka, Péterfy Sándor, titkára Kiss Áron volt. A Társaság 1878-ban és 1879-ben megjelent évkönyvét Kiss Áron szerkesztette.

(23) A Magyar Paedagogiai Társaság mindenkori 100 rendes tagja a hazai neveléstudomány jelesebb művelőinek köréből került ki. A Társaság elnökei: Heinrich Gusztáv (1891–1904), Fináczy Ernő (1904–1926), Kornis Gyula (1926–1938), Pintér Jenő (1938–1939), Prohászka Lajos (1939–1949); titkára Gyulai Ágost (1904–1946). Főtítkára, illetve titkára 1946 és 1949 között: Hajdú János és Zibolen Endre. Folyóirata a Magyar Paedagogia (1881–1949). Részletesebben ld. Mészáros István: *A Magyar Pedagogiai Társaság évszázada*. 1891–1991. In (1992): *A Magyar Pedagogiai Társaság százéves jubileuma alkalmából rendezett tudományos ülés előadásai*. Szerk.: Kelemen Elemér. Budapest. 3–56. (Neveléstörténeti füzetek, 10.)

(24) Ld.: Kelemen Elemér (2002): Pedagógusmozgalmak Magyarországon az első világháború előtti évtizedekben. In: *Történelem – tanítás – módszertan. Tanulmányok a 75 éves Szabolcs Ottó tiszteletére*. Budapest. 153–160., valamint Kelemen Elemér: *A pedagógusmozgalmak radikalizálódása a világháború utolsó éveiben*. Kézirat. (Megjelenik: *Gyermek-nevelés-pedagógusképzés*. 2004. ELTE TÖFK, Tudományos Közlemények)

A Nemzeti Tankönyvkiadó könyveiből